

JOANNA JUSZCZYK-RYGALLO

Hipermiedialne e-podręczniki – nowe medium w edukacji tożsamościowej

Hypermedia Textbooks – a New Medium in Identity Education

Doktor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Pedagogiczny, Instytut Edukacji
Przedszkolnej i Szkolnej, Polska

Streszczenie

Upowszechnienie internetu i rozwój publikacji elektronicznych umożliwiły konstruowanie e-podręczników, w których używane są mechanizmy interakcyjności, hipertekstualności i elastyczności strukturalnej. W polskiej rzeczywistości oświatowej podręczniki w formie elektronicznej zostały dopuszczone do użytku szkolnego w 2009 r. U progu dekady ich edukacyjnego wykorzystywania pojawia się potrzeba refleksji teoretyczno-metodologicznej nad tożsamościowymi zadaniami nowoczesnych hipermiedialnych e-podręczników. Tej tematyce poświęcony jest prezentowany artykuł.

Słowa kluczowe: edukacja, podręcznik, hipertekst, nowe media, mediatyzacja, tożsamość

Abstract

The popularization of Internet and development of electronic publications has allowed to build hypermedia textbooks, which use interactive mechanisms, hypertextuality and structural elasticity. In Polish education reality textbooks in electronic form were allowed for school use in 2009. Now, after almost a decade of their use, there is a need for theoretical and methodological reflexion on identity tasks of modern hypermedia textbooks. These issues are discussed in this article.

Keywords: education, textbook, hypertext, new media, mediatisation, identity

Wstęp

Rzeczywistość technologii komunikacyjnych wpływa na zakres i szybkość upowszechniania wiedzy. Poszerza się zakres wiedzy, która jest coraz łatwiejsza w pozyskaniu. Człowiek stara się przyswajać sobie w narastającym tempie nieustannie zmieniającą się wiedzę, ale jest to proces poznawczy coraz bardziej powierzchowny, utrudniający utrzymanie dyscypliny myślowej i uniemożliwiający skoncentrowanie się nad jednym tematem. Zapamiętywanie dużych ilości informacji jest powiązane z brakiem umiejętności ich interpretowania i wykorzysta-

nia. Konsekwencją tego procesu są zmiany ludzkich zachowań i sposobów myślenia, które wpływają również na edukację. Dlatego też sytuacja nieustannych zmian implikuje konieczność wprowadzania innowacji w zakresie stosowanych metod dydaktycznych. Takim zmianom podlega także podręcznik, który pozostaje jednak w dalszym ciągu jednym z podstawowych środków wykorzystywanych w procesie nauczania. Klasyfikacje podręczników przedstawiane w literaturze pedagogicznej oraz formalnoprawne ich określenia zawarte w rozporządzeniach MEN zostały szeroko omówione przez Walata (2013, s. 168–176).

Podręcznik – problemy definicyjne

Problematyka podręcznika jako książki szkolnej wykorzystywanej w pracy dydaktyczno-wychowawczej interesowała pedagogów już od samego początku tworzenia się ustroju szkolnego. W początkowym okresie były to głosy niepewności i zastanowienia się nad koniecznością i pożytkiem z używania podręczników. Funkcjonowały dwa skrajne poglądy: zwolenników dydaktyki herbartowskiej, którzy całe nauczanie szkolne chcieliby oprzeć na podręczniku, który uznawali za podstawowy środek dydaktyczny, ograniczając jednocześnie rolę nauczyciela tylko do obserwowania efektów kształcenia, oraz zwolenników dydaktyki progresywnej, którzy uważali, że podręcznik jest całkowicie niepotrzebny, ponieważ hamuje inicjatywę nauczyciela. Istniała też trzecia orientacja, przedstawiciele której wyrażali pogląd, że są co najmniej dwie formy nauczania szkolnego, które się uzupełniają, tj. nauczanie prowadzone przez nauczyciela we współpracy z uczniami oraz uczenie się za pomocą podręcznika. Podręcznik miał być zatem pomocą zarówno dla nauczyciela, jak i dla ucznia (Drynda, 1998, s. 78–79). Ostatecznie współczesna dydaktyka postuluje wykorzystanie podręcznika szkolnego jako ważnego środka dydaktycznego, chociaż tylko pełniące pomocnicze funkcje w procesie nauczania.

Już w latach 70. XX w. Leja (1973, s. 67–68) pisał, że „rola podręcznika nie tylko nie maleje, ale nawet może wzrosnąć. Wzrost roli podręcznika jest jednak uwarunkowany dokonaniem szybkiego postępu w dziedzinie jego modernizacji, i to pod każdym względem, a zwłaszcza pod względem treści, obudowy metodycznej i formy”. Jednak mimo intensywnych prac pedagogów i dydaktyków przez cały XX w. nie udało się stworzyć spójnej poznawczo teorii podręcznika szkolnego. Podobnie nie udało się też określić metodologii badania sprawności podręcznika w pełnieniu przez niego funkcji dydaktycznych (Skrzypczak, 1996a). Już samo zdefiniowanie podręcznika jest na tyle złożonym zagadnieniem, że nie funkcjonuje jednoznaczna definicja powszechnie akceptowana w środowisku pedagogów.

Problemy definicyjne obecnie omija się poprzez skupienie się na zagadnieniu funkcji pełnionych przez podręcznik w procesie dydaktycznym. Problem ten jest analizowany w klasycznych polskich monografiach z zakresu dydaktyki

ogólnej. Na przykład Okoń (za: Skrzypczak, 1996b, s. 9–13) określił 4 funkcje, jakie ma spełniać podręcznik:

- informacyjną: powinien być swoistym przewodnikiem dla ucznia, jednak nie jedynym,
- badawczą: powinien umożliwiać samodzielne poznawanie przez ucznia rzeczywistości,
- praktyczną: powinien ułatwiać przełożenie przez ucznia wiedzy teoretycznej na praktyczne zastosowania;
- samokształceniową: powinien zachęcać ucznia do dalszego poszerzania wiedzy i samokształcenia.

Jak widać, rola podręcznika w edukacji jest bardzo duża, jednak jego użyteczność jest ograniczona w czasie. Obok encyklopedii, słowników, informatyków, albumów, map itp., ale również niektórych poradników i przewodników, podręczniki zawierają treści, które zazwyczaj szybko ulegają dezaktualizacji, a w konsekwencji wymagają okresowej wymiany bądź uaktualnienia i poprawienia. W przypadku tradycyjnego, papierowego podręcznika takie uaktualnienie polega na wydrukowaniu kolejnego „wydania poprawionego” lub też wydrukowaniu przygotowanego od początku, całkowicie nowego podręcznika. Taką zmianę lub korektę treści podręcznika oczywiście łatwiej jest zrealizować w wersji cyfrowej, dlatego też książki-podręczniki zamieszczone w postaci cyfrowej w internecie wydają się z tego punktu widzenia dobrym rozwiązaniem. Jednak współcześnie dydaktycy, mając świadomość, że podręcznik szkolny nie może już być podręcznikiem tradycyjnym i winien mieć inną strukturę, w dalszym ciągu poszukują satysfakcjonującej odpowiedzi na pytanie, jakimi cechami powinien się on charakteryzować.

E-podręcznik – dostosowanie struktury do medialności ucznia

Nowoczesną definicję e-podręcznika zaproponował Walat (2004, s. 92), który określił go jako „podręcznik pisany wielojęzycznie (wymagający polisensorycznego odbioru), zewnętrźnie będący zintegrowanym zbiorem różnego rodzaju opracowań metodycznych, ze szczególnym uwzględnieniem środków audiowizualnych, wewnątrznie natomiast posiadający jednolitą strukturę, w której wyróżnione elementy tworzą układ hipertekstowy”. Taka forma organizacji e-podręcznika odpowiada współczesnej strukturze środowiska edukacyjnego zdominowanego przez środowisko medialne, które poprzez konwergencję mediów „reprezentuje raczej zmianę kulturową, polegającą na zachęcaniu konsumentów do wyszukiwania nowych informacji i tworzenia połączeń pomiędzy treściami rozproszonymi w różnych środkach przekazu” (Jenkins, 2007, s. 9). Media wykorzystujące nowe technologie komunikacyjne stały się tak silnym narzędziem zabawy, rozrywki i nauki, że zaczęły pełnić rolę najważniejszej instytucji wychowawczej w tradycyjnym układzie: rodzina–szkoła, lokując się

początkowo pomiędzy rodziną i szkołą, a obecnie coraz aktywniej marginalizując te dwa obszary edukacyjne. W konsekwencji coraz częściej rodzice nie czują się wystarczająco kompetentni, aby przygotowywać swoje dzieci do skutecznego funkcjonowania w zmienionym świecie, i rezygnują z przekazywania dzieciom własnego systemu wartości, przerzucając ten obowiązek na szkołę. Z kolei szkoła nie nadąża za zmianami technologicznymi i również nie radzi sobie z nauczaniem zasad komunikowania się we współczesnym świecie. Jak zauważa Morbitzer (2012, s. 136), w tym dychotomicznym procesie dochodzi do niekontrolowanego przejmowania przez media funkcji socjalizacyjnych.

Media, lansując niezwykle sugestywnie określone systemy wartości, wzorce kulturowe i szablony zachowań, wywierają znaczący wpływ na kształtowanie tożsamości, szczególnie u dzieci, które są skazane na tożsamościowe samokształcenie. Dlatego też rola e-podręcznika dostępnego on-line nabiera jeszcze większego znaczenia. Coraz bardziej będzie on się stawał nie tylko przewodnikiem po świecie (źródło informacji), ale wręcz przewodnikiem po życiu (źródło osobistych doświadczeń), zastępując w procesie wychowania rodzinę i szkołę. E-podręcznik jest całkowicie zanurzony w mediach elektronicznych i powinien być dostosowany do potrzeb współczesnego młodego człowieka korzystającego z tych mediów i przez nie ukształtowanego. Dlatego struktura e-podręcznika związana jest z preferowaną formą przekazu, jaką jest obraz (często animowany i fabularyzowany) uzupełniany dźwiękiem i tekstem. Sam przekaz jest krótki, szybki, nieliniowy i niesekwencyjny (hipermedialny). Wartością szczególnie cenną jest możliwość swobodnego wyboru i wolność tworzenia komunikatów. To urzeczywistnia się w wykorzystaniu przy konstruowaniu e-podręczników dostępu do coraz bardziej popularnych serwisów społecznościowych. Wyczerpującą charakterystykę podręcznika hipermedialnego prezentują np.: Pułak (2006, s. 209–215), Kamińska (2016, s. 85–98), de Mezer-Brelińska i Skrzypczak (2012, s. 179–190), Walat (2016, s. 34–40).

E-podręcznik jako punkt oparcia w kształtowaniu tożsamości

Nieracjonalne korzystanie z mediów przez dziecko jest zagrożeniem dla kształtowania obrazu jego własnego JA, własnej tożsamości. Kształtowana przez jednostkę tożsamość wynika z posiadanych przez nią relacji wyłaniających się ze stosunków interpersonalnych i osobistych odniesień społecznych. „W dużym stopniu, w procesie socjalizacji, cechy tożsamości są wypracowywane samoistnie przez dziecko na poziomie świadomym (nie automatycznym) i są przez nie przyjmowane bardziej lub mniej dobrowolnie. Przede wszystkim od jego refleksyjnej aktywności zależy rozwój tożsamości na dalszych etapach życia” (Juszczak-Rygałło, 2016b, s. 19). Dziecko, a następnie młody człowiek w znacznej mierze kształtuje sam siebie, nie jest zatem biernie konstruowany przez środowisko medialne. I choć powszechnie przez wielu badaczy jest podkreślany negatywny

wpływ nowych mediów na tożsamość, a także opisywane są zagrożenia płynące z eksperymentowania wirtualną tożsamością oraz wynikające stąd skutki zaburzeń rozwoju tożsamości, to jednak brak jest radykalnych wskazówek, jak tym wszystkim problemom zaradzić. Brakuje więc jednoznacznej diagnozy, w jaki sposób interpretować sytuację swoistego kryzysu tożsamościowego polegającego na konieczności nieustannego konstruowania nowych tożsamości i jak wobec tego kryzysu działać.

Warunkiem kulturowego przetrwania w czasach zindywidualizowanej, zmiennej dynamicznie i wielorakiej tożsamości jest wykształtowanie trwałego rdzenia osobowości (Juszczak-Rygałło, 2016a, s. 126–127). Dopiero na bazie tego sztywnego i niezmiennego rdzenia budowane są obrazy (maski) tożsamości użytkowej dostosowanej do aktualnych potrzeb. Dynamiczne życie w cyberprzestrzeni przyspiesza i intensyfikuje rozproszenia tożsamości. Jak piszą o tym Melosik i Skudlarek (2009, s. 10), w tej hiperrzeczywistości tożsamość, podobnie jak życie, „staje się wtórną ekranizacją medialnych pierwowzorów. Kalką z kalki, kopią z kopii”. Poszukiwanie tożsamości w przestrzeni medialnej (szczególnie internetowej) w tych warunkach jest procesem samodzielnego samokształcenia tożsamościowego prowadzącego bezpośrednio do tworzenia się swoistego zamętu tożsamościowego. Pojawia się zatem potrzeba zaproponowania poszukiwaczom tożsamości punktów odniesienia w mediasferze, które pomogłyby uniknąć owego zamętu w rozbudowie własnej tożsamości. Takimi tożsamościowymi punktami mogą się stać e-podręczniki zbudowane na bazie technologii WebQuest i e-portfolio. Dostępny on-line e-podręcznik z jednej strony dzięki WebQuest dyscyplinowałby czas i przestrzeń, a poprzez budowę własnego e-portfolio umożliwiałby nakładanie kolejnych warstw tożsamościowych w tworzeniu obrazu własnego JA. I nie chodzi tu o niezmiennie i trwałe zakorzenianie się w określonym kontekście kulturowym, co mogłoby się wiązać z niebezpieczeństwem ideologicznego manipulowania wpływem na odbiorców. „Sednem jest raczej wyodrębnienie z szerszego tła zespołu treści i wartości umożliwiających tożsamościową refleksję w perspektywie przyszłości. (...) Owych treści i wartości można poszukiwać zwłaszcza w sferach edukacji międzykulturowej i regionalnej, wspomagających kształtowanie (...) tożsamości” (Grzybowski, 2005, s. 216–217). Powinien być to proces podejmowania ryzyka intelektualnej walki o wykształcenie poczucia własnej wartości, krytycznego myślenia i umiejętności nawiązywania trwałych relacji międzyludzkich w interakcjach z medialnym środowiskiem. To pomoże w dalszej perspektywie młodemu człowiekowi zrozumieć jego mocne i słabe strony.

Podsumowanie

Samodzielne budowanie przez dzieci tożsamości w przestrzeni medialnej (internetowej) jest dla nich zadaniem trudnym, jeżeli nie wręcz niemożliwym. W warunkach utraty naturalnych przewodników, jakimi powinni być rodzice

i szkoła, młody człowiek lokuje swoje poszukiwania wsparcia w najbliższym mu środowisku medialnym. Zatem tam też powinien on znaleźć tożsamościowy punkt oparcia w postaci dostępnego on-line e-podręcznika, w którym taksonomia celów i zasad formowania osobowości winna opierać się na dyrektywach współczesnej psychologii rozwoju człowieka. Efektem owego wsparcia powinno być pozytywne rozwiązanie kryzysu tożsamości. E-podręcznik tożsamościowej edukacji powinien również być dla dziecka sprawdzianem prawidłowości samodzielnych wyborów i przebiegu autonomicznych działań w środowisku społecznym internetu. W ten sposób przyczyni się do ukształtowania przez jednostkę poczucia odrębności i – właśnie – swojej własnej tożsamości.

Literatura

- Drynda, D. (1998). Podręcznik szkolny w poglądach pedagogów i dydaktyków Drugiej Rzeczypospolitej. Próby poszukiwania teorii podręcznika. *Chowanna*, 2 (11), 72–83.
- Grzybowski, P. (2005). Modernistyczna nostalgia – w poszukiwaniu tożsamościowych punktów oparcia. W: T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości* (s. 215–225). Cieszyn, Warszawa, Kraków: Impuls.
- Jenkins, H. (2007). *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*. Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne.
- Juszczyk-Rygałło, J. (2016a). Liquid Identity or Multiple Identities of Young People? *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19 (4), 119–137.
- Juszczyk-Rygałło, J. (2016b). Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 11, 4 (42), 13–25.
- Kamińska, A. (2016). E-podręcznik jako środek edukacyjny przeznaczony dla pokolenia cyfrowych tubylców. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas*, 12, 85–98.
- Leja, L. (1973). Niektóre problemy dotyczące funkcji i struktury podręczników akademickich. *Neodidagmata*, V, 35–68.
- Melosik, Z., Szkudlarek, T. (2009). *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*. Kraków: Impuls.
- Mezer-Brelińska de, K., Skrzypczak, J. (2012). Ewolucja podręczników szkolnych. W: W. Skrzydlewski, S. Dylak (red.), *Media, edukacja, kultura: w stronę edukacji medialnej* (s. 97–113). Poznań, Rzeszów: Wyd. UR.
- Morbitzer, J. (2012). O istocie medialności młodego pokolenia. *Neodidagmata*, 33/34, 131–153.
- Pulak, I. (2006). Od podręcznika do hipermediów, czyli kilka refleksji o e-bookach i hipertekstach w edukacji. W: J. Morbitzer (red.), *Komputer w edukacji: 16. Ogólnopolskie Sympozjum Naukowe, Kraków 29-30 września 2006* (s. 79–85). Kraków: Wyd. UP.
- Skrzypczyk, J. (1996a). *Konstruowanie i ocena podręczników. Podstawowe problemy metodologiczne*. Poznań, Radom: Wyd. Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Skrzypczyk, J. (1996b). Miejsce podręcznika we współczesnej szkole. *Edukacja Medialna*, 1, 34–49.
- Walat, W. (2004). *Podręcznik multimedialny. Teoria – metodologia – przykłady*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Walat, W. (2013). Ewolucja książki szkolnej (podręcznika) – od wersji drukowanej do elektronicznej. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 4 (2), 168–178.
- Walat, W. (2016). Polski wkład do teorii podręcznika szkolnego – pamięci dra Antoniego Zająca – entuzjasty stosowania nowoczesnych środków kształcenia w dydaktyce. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 16 (2), 34–40.